

ОНТОЛОГІЯ, ГНОСЕОЛОГІЯ, ФЕНОМЕНОЛОГІЯ

УДК 16:316.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2022.29.1>

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Вікторія Мельничук

*Поліський національний університет,
Бульвар Старий, 7, м. Житомир, 10008, Україна
e-mail: vikam1804@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-1569-3201*

Людмила Горохова

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, Україна
e-mail: _glv@ukr.net
ODCID ID 0000-0002-5114-523X*

У статті здійснено комплексний аналіз значення критичного мислення в інформаційному суспільстві, де домінуючу роль відіграє не лише інформація, а й вміння її аналізувати, ухвалювати відповідні рішення. Констатовано, що в умовах зростання кількості інформаційних небезпек підвищується значущість критичного мислення, розвиток якого є важливим завданням для всіх соціальних інститутів. Особливе місце у цих процесах належить освіті, метою якої є формування особистості, здатної критично сприймати інформацію, робити самостійні висновки та їх аргументувати, на основі них діяти певним чином. Відтак критичне мислення сприяє не лише теоретичному осмисленню проблем, а й впливає на їх практичне вирішення шляхом реалізації ухвалених рішень. Критичність мислення також передбачає наявність креативності, тобто здатності сприймати інформацію та переосмислювати її на основі нестандартних підходів.

Вироблення нової парадигми розуміння та опрацювання інформації, а саме критичного її сприйняття, є нагальною вимогою для розвитку сучасного суспільства, що характеризується інтенсифікацією інформаційних загроз, протидія яким є однією з умов забезпечення інформаційної безпеки. Поняття «інформаційна безпека» розглянуто у таких аспектах: як вільне володіння інформацією та її використання, а також як протидію небезпечним інформаційним впливам та захищеність від них. Увагу акцентовано на другому аспекті, в контексті якого особливу значущість має критичність мислення особистості, тобто вміння перевіряти достовірність інформації та протистояти маніпуляціям.

Аргументовано, взаємозалежність інформаційної безпеки на рівні особистості та держави, яка формує засади її забезпечення. Водночас особистість, яка володіє навичками критичного сприйняття інформації, складно піддається негативним інформаційним впливам. Відповідно це знаходить свій вияв у площині суспільної свідомості, що впливає на рівень інформаційної безпеки держави. Обґрунтовано доцільність та актуальність дослідження критичного мислення як складової інформаційної безпеки, оскільки за умови його розвиненості підвищується ефективність реалізації усіх заходів та механізмів забезпечення інформаційної безпеки.

Ключові слова: інформація, критичне мислення, інформаційне суспільство, інформаційна безпека, інформаційний вплив, маніпуляції.

Вступ. Сучасне суспільство зазнає значних трансформацій у всіх сферах його життєдіяльності. Одним з домінуючих чинників у цих процесах стала інформація, що, з одного боку, сприяє суспільному прогресу, а з іншого, – зумовлює появу низки викликів, перед якими постає людина. Інформація як основний ресурс у сучасному соціумі забезпечує інтенсифікацію наукового, технічного, технологічного розвитку, водночас спричиняє появу небезпек, пов'язаних із її використанням. Відтак актуалізується проблема забезпечення інформаційної безпеки. Зважаючи на вищезазначене, особливої значущості набуває формування навичок протидії інформаційним загрозам, тим більше в умовах інформаційної війни, коли вони набувають агресивних форм. В цьому контексті важливим є розвиток критичного мислення особистості, що передбачає вміння аналізувати та оцінювати інформацію, робити самостійні висновки, протидіяти маніпуляціям, яким вона піддається дедалі більше. Критичність мислення є вагомим складовою технічних, політичних, правових заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки.

Метою дослідження є аналіз особливостей та факторів розвитку критичного мислення особистості в інформаційному суспільстві, його ролі у забезпеченні інформаційної безпеки суспільства. Відповідно до мети поставлено дослідницькі завдання: проаналізувати специфічні характеристики розвитку критичного мислення в інформаційному суспільстві, роль освіти у даному процесі; розглянути особливості поняття «інформаційна безпека» в контексті інформатизації суспільства; окреслити роль критичного мислення у забезпеченні інформаційної безпеки.

Критичне мислення є об'єктом вивчення філософських, політологічних, правових, педагогічних, психологічних наук, у яких увага зосереджується на певних аспектах його сутності та специфіки розвитку. У нашому дослідженні здійснено філософський аналіз поняття «критичне мислення» та його ролі в інформаційному суспільстві, зокрема у забезпеченні інформаційної безпеки на основі інтегративного підходу. Розглянуто роль критичного мислення для розвитку суспільства з філософсько-політологічної точки зору, зокрема у працях таких вчених як О. Данильян, В. Тацій. Досліджено критичне мислення в контексті освіти на основі праць В. Кременя, С. Терно, Г. Ущаровської. Увага зосереджувалася на осмисленні особливостей процесів інформатизації суспільства, що проаналізовано у роботах О. Данильяна, О. Дзюбаня. Проаналізовано особливості забезпечення інформаційної безпеки в нинішніх умовах, зокрема на основі напрацювань О. Золотар, І. Кузіної. Відтак дослідження особливостей розвитку критичного мислення як складової інформаційної безпеки є важливим, що набуває особливої актуальності в умовах інформаційної війни, коли протидія інформаційним небезпекам є необхідною умовою індивідуального та суспільного буття.

Критичне мислення в інформаційному суспільстві. Формування навичок критичного мислення є важливим завданням для усіх соціальних інститутів. Зауважимо, що в Концепції розвитку громадянської освіти в Україні одним із напрямів громадянської освіти визначено критичне мислення, а також наголошено на необхідності підтримання інформаційних ресурсів, що сприяють розвитку громадянських компетентностей та формуванню критичного мислення, надання інформації через ЗМІ для розвитку громадянських компетентностей [5]. Критичне мислення є невід'ємною складовою компетентностей, якими повинна володіти людина в умовах інформатизації суспільства.

Поняття «критичне мислення» в контексті філософсько-політологічних досліджень розглядається як здатність особистості долати виключно прагматичне сприйняття світу, вміння різнобічно аналізувати проблему, використовувати різні джерела інформації, виокремлюючи об'єктивний факт від суб'єктивної позиції щодо нього; здатність визначати причини й передумови існуючих проблем, докладати зусилля для їх практичного

вирішення [8, с. 420–421]. Тобто критичне мислення це не лише теоретичне розуміння проблем та моделювання їх вирішення, але й практична реалізація шляхів для цього. Перебуваючи в теоретичній площині критичне мислення актуалізує практичні дії. Критичне мислення потрібно для того, щоб соціальний суб'єкт усвідомлював причини і мету своєї діяльності, а також мав змогу визначити суспільний ідеал, до якого варто прагнути. Відтак критичність особистості є підґрунтям для формування критичності соціальної спільноти [1, с. 19]. На нашу думку, надзвичайно важливою є сформованість критичного мислення кожної окремої людини, що як наслідок забезпечує критичний підхід до фактів, подій суспільства загалом. В сучасному світі суспільний прогрес безпосередньо залежить від можливості мислити критично, вміння ухвалювати незалежні рішення. Важливим є те, яким чином відбувається цей процес, що на нього впливає.

Роль освіти у розвитку критичного мислення особистості. У розвитку концепції критичного мислення Г. Уцаповська виокремлює два напрями: логічний та освітній. Логічний напрям представлений дослідженням критичного мислення для аналізу та інтерпретації міркувань. В цьому контексті варто звернути увагу на процес прийняття рішень, який передбачає вибір між альтернативами і також має певну структуру та етапи, а саме: усвідомлення і розуміння необхідності прийняття рішення; пошук альтернативних варіантів. Тобто прийняття рішень можна визначити як метод критичного мислення [10, с. 75]. У межах освітнього напрямку проводяться дослідження щодо обґрунтування критичного мислення як самостійної дисципліни. В цьому контексті особливої актуальності набуває концепція критичного мислення. Оскільки у ХХ ст. відбулося усвідомлення, що суспільство надзвичайно швидко розвивається та змінюється, то виникла потреба, щоб людина мислила нестандартно та критично. Тому освіта, яка орієнтована на перспективу повинна ґрунтуватися на таких принципах як вміння швидко орієнтуватися в інформації, здатність аналізувати та використовувати її [10, с. 73]. Варто звернути увагу також і на креативність як неодмінний атрибут мислення сучасної людини. Критичне мислення включає в себе елементи творчості, адже репрезентація думки всупереч існуючим стереотипам, пошук оригінального рішення – це те, що в сучасному суспільстві стає дедалі більше затребуваним.

Зауважимо, що для сучасної інформаційної епохи характерною є наявність різноманітних можливостей, зокрема творчих, що характеризується нелінійним мисленням, впливає на інтелектуальне середовище існування людини, а також пов'язано з актуалізацією категорій і смислів сучасної культури [6, с. 13]. Мислити критично – означає вміти використовувати певні прийоми опрацювання інформації, основними з яких є: робити логічні умовиводи; ухвалювати обґрунтовані рішення; оцінювати отриману інформацію; орієнтуватися на результат [9, с. 5]. Отже, мислити критично – означає ухвалювати виважені рішення на основі осмисленої інформації. Критичність мислення не варто розглядати як критику або негативне сприйняття інформації, це процес, що передбачає вміння оцінювати різні твердження, точки зору, робити об'єктивні висновки на основі доказової інформації, метою чого є встановлення істини [9, с. 6]. Вважаємо, що вищезазначене є вимогою сучасності, адже кожному нову епоху від попередньої відрізняє спосіб мислення.

Спосіб мислення формується відповідно до вимог певної епохи та відповідно виробляється культура мислення. В процесі чого розробляються поняття, на основі яких можна відповісти на питання, що постають перед людиною, внаслідок чого розвивається відповідна світоглядна парадигма. Таким чином мислення варто розглядати не лише як інструмент, а як спосіб управління соціокультурними феноменами, історичними й політичними процесами. Аналізуючи сучасну інформаційну епоху, варто зауважити, що визначальною її складовою є суспільство, засноване на знаннях [6, с. 8]. Нинішня епоха є плюралістичною, де головну роль в розвитку людини і суспільства відіграє саме інформація.

Особливості процесів інформатизації сучасного суспільства. Українські вчені О. Данильян, О. Дзьобань зазначають, що процес інформатизації суспільства повинен включати в себе три елементи:

- медіатизація – процес удосконалення засобів для збирання, зберігання та поширення інформації;
- комп'ютеризація – процес удосконалення пошукових ресурсів та засобів з обробки інформації;
- інтелектуалізація – процес вдосконалення знань та здібностей людини до продукування та сприйняття інформації, завдяки чому суттєво підвищується інтелектуальний потенціал суспільства [2, с. 17].

Науковці зазначають, що ці елементи є паралельними та взаємодоповнюваними, проте актуалізують увагу на проблемі їх ієрархізації, ціннісної впорядкованості, яку можна визначити в такій послідовності: інтелектуалізація, медіатизація, комп'ютеризація. Така черговість обумовлена тим, що кінцевою метою інформатизації є розвиток та збереження інтелектуального потенціалу, на основі можливостей, що надаються новітніми інформаційними технологіями. Проте реальна ситуація відрізняється від такого бачення. Комп'ютеризація суттєво випереджає за темпами розвитку процес медіатизації та ще більше – інтелектуалізації. Наслідки цього є неоднозначними.

З одного боку, рівний доступ до інформації, розміщеної в мережі, розширює можливості обміну інформацією, є інструментом демократизації соціального середовища. З іншого боку, надаючи доступ до конфіденційної інформації у поєднанні з наявністю ресурсів для її обробки та узагальнення, інформатизація дає додаткові можливості соціального контролю. На рівнях індивідуальної та суспільної свідомості виявляється потужний інформаційно-психологічний вплив. Можливість такого впливу відкриває широкі перспективи для маніпулювання суспільною думкою. Не зважаючи на важливість та затребуваність, мова комп'ютерних систем неадекватна деяким вимірам людського буття, не здатна відображати смислові виміри. Ця проблема сьогодні привертає до себе увагу фахівців різних галузей (психологів, соціологів, культурологів, філософів) і вимагає свого негайного вирішення [2, с. 17–18].

Роль критичного мислення в забезпеченні інформаційної безпеки. В умовах демократії для індивіда, соціальної групи, соціальних рухів існують всі умови для розвитку критичності, а саме свобода і можливість інакомислення, зокрема для здійснення соціальних змін. Тобто критичне мислення це здобуток кожного члена суспільства і соціальної групи, які осмислюють особливості існування суспільства та його трансформації. Зважаючи на це, тоталітарні режими не просто не пропагують його, а поширюють тотальний ідеологічний контроль. Демократією, що визнає право громадян мислити інакше, критичне мислення схвалюється, водночас для тоталітарних режимів становить загрозу [1, с. 21]. Зважаючи на вищезазначене, важливою проблемою є забезпечення інформаційної безпеки, що включає в себе не лише технічні засоби збереження інформації, але й захищеність людини від інформаційних загроз.

В Доктрині інформаційної безпеки України серед життєво важливих інтересів особи в інформаційній сфері виокремлено захищеність від руйнівних інформаційно-психологічних впливів [3]. Відтак інформаційну безпеку варто розглядати не лише на рівні держави, а й на рівні особистості.

Існує значна кількість підходів до визначення категорії «інформаційна безпека», що свідчить про її надзвичайну актуальність у сучасному світі. Тому комплексний підхід до інформаційної безпеки є найбільш прийнятним, а її онтологічне розуміння ґрунтується на ціннісному вимірі об'єкта безпеки. З гносеологічної точки зору інформаційна безпека

розглядається, з одного боку, як небезпеки і загрози, що виникають, а з іншого, як можливості суб'єктів щодо створення безпечних умов існування [4, с. 400–401].

Виокремлюють два підходи до інформаційної безпеки людини.

1. Технічний або технологічний підхід, що домінує в правових науках, і в якому акцентується увага на забезпеченні можливості людині вільно і безперешкодно реалізувати права та свободи в інформаційній сфері, зокрема право на інформацію – вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Відтак цей підхід зосереджений на захисті прав людини на інформацію.

2. Гуманітарний або психологічний підхід зосереджений на захищеності психіки та свідомості людини від небезпечних інформаційних впливів. В межах цього підходу звертається увага не лише на захист від небезпечної чи небажаної інформації, а також на врахування індивідуальних особливостей людини, а також середовища її перебування [4, с. 403].

Зважаючи на вищезазначене, важливо мати можливість володіти інформацією та поширювати її, проте особливо значущим в нинішніх умовах, на нашу думку, є захищеність від негативних впливів, зумовлених її споживанням, що уможливується не лише заходами на рівні держави, а й залежить від кожної особистості, що вимагає передусім навичок критичного мислення.

Варто зауважити, інформаційна безпека перебуває у тісному взаємозв'язку з освітою, особливо в контексті інтелектуалізації як складової інформатизації суспільства. Ефективність функціонування системи освіти можна розглядати як похідну від рівня безпеки держави, а також у якості об'єкту безпеки як соціального інституту. Відтак постає необхідність надання більшої уваги вивченню соціально-гуманітарних наук, що сприяють формуванню суспільної свідомості, формуванню громадян, здатних критично оцінювати події, проблеми, орієнтуватися в інформації, запобігати проявам пропаганди [7, с. 33–34]. Адже людину, яка здатна критично оцінювати певні факти та події, ухвалювати самостійні рішення, дуже складно піддавати маніпуляціям та негативним інформаційним впливам.

Зазначимо, що проблеми захисту від інформації є складнішими, ніж захист інформації. Загрози, які виникають внаслідок впливу інформації різноманітні і передбачити їх вплив досить складно, водночас цей вплив визначає поведінку людини. Дане питання потребує особливої уваги, адже дана проблематика недостатньо досліджена, відсутній перелік критеріїв, які б дозволяли відносити певні дії до руйнівних інформаційно-психологічних впливів [4, с. 404]. Відтак ця проблема потребує подальшого вивчення, оскільки в сучасному світі від інформаційної безпеки залежить якість життя особистості та можливості розвитку суспільства.

Висновки. Отже, критичне мислення є невід'ємним атрибутом інформаційного суспільства, що впливає на реалізацію усіх заходів забезпечення інформаційної безпеки. Критичне мислення можна вважати одним з критеріїв суспільного прогресу, оскільки можливість бачення ситуації, події з різних точок зору, їх аналіз, ухвалення альтернативних рішень в сучасному світі є надзвичайно актуальними вміннями і такими, що визначають особливості розвитку суспільства. Зауважимо, що важливу роль в цих процесах відіграє освіта, яка повинна забезпечувати не лише можливість здобуття інформації, але й формувати вміння аналізувати та опрацьовувати її величезні обсяги, на основі чого робити певні висновки та аргументувати їх. Внаслідок чого формується здатність протистояти негативним інформаційним впливам та маніпуляціям.

Суспільство, що складається з особистостей здатних критично мислити, робити висновки, їх аргументувати, ухвалювати самостійні рішення та діяти на основі них, неодмінно прогресуватиме. В умовах сучасних викликів, перед якими постає людство,

важливо розуміти, що інформаційна безпека є надзвичайно важливою сферою досліджень, оскільки в світі, де домінуючу роль відіграє інформація, від неї значною мірою залежать всі інші аспекти його безпеки.

Список використаної літератури

1. Арбелаез-Кампілло Д. Ф., Тацій В. Я., Рохас-Багамон М. Дж., Данильян О. Г. Значення критичного мислення в житті сучасного суспільства. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2020. № 3 (46). С. 11–27.
2. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформатизація як атрибут інформаційного суспільства: від ретроспекції до сучасної рефлексії. Інформація і право. 2022. № 1 (40). С. 9–20.
3. Доктрина інформаційної безпеки: Указ Президента України № 47/2017 Прорішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
4. Золотар О. О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика : монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. 446 с.
5. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні: Розпорядження від 3 жовтня 2018 р. № 710-р «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text>
6. Критичне мислення: освіта, творчість, цінності : монографія. За заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 299 с.
7. Кузіна І. І. Роль інституту освіти в забезпеченні інформаційної безпеки держави (з позицій неонституціонального підходу). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2017. Випуск 38. С. 31–34.
8. Політологічний словник. За редакцією М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. К. : МАУП, 2005. 792 с.
9. Терно С. О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя : Просвіта, 2009. 268 с.
10. Ущাপовська Г. В. Проблеми ідентифікації концепції критичного мислення. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2013. Вип. 5. С. 72–76.

CRITICAL THINKING AS A COMPONENT OF INFORMATION SECURITY

Viktoriiia Melnychuk

*Polissia National University,
7, Bulvar Staryi, Zhytomyr, 10008, Ukraine
e-mail: vikam1804@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-1569-3201*

Lyudmyla Horokhova

*Zhytomyr Ivan Franko State University,
40, Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, 10008, Ukraine
e-mail: _glv@ukr.net
ODCID ID 0000-0002-5114-523X*

The article presents a complex analysis of the importance of critical thinking in the information society, where the dominant role is played not only by information but also by the ability to analyze it and make appropriate decisions. It is stated that because of a growing number of information dangers the importance of critical thinking increases, the development of which is an important task for all social institutions. A special place in these processes belongs to education, the main purpose of which is to form

a person who can get information critically, draw independent conclusions and give his\her own arguments and act in a certain way. Thus, critical thinking contributes not only to the theoretical understanding of problems but also influences their practical solution through the implementation of decisions. Critical thinking also implies the presence of creativity, i. e. the ability to perceive information and comprehend it using non-standard approaches.

The development of a new paradigm of understanding and processing information, namely its critical perception, is an urgent requirement for the development of modern society, characterized by the intensification of information threats, counteraction to which is one of the conditions for information security. The concept of “information security” is considered in the following aspects: the free possession of information and its use, as well as a counteraction to dangerous information influences and protection from them. Attention is focused on the second aspect, in this context critical thinking of an individual is of particular importance, i.e. the ability to verify the accuracy of the information and resist manipulation.

The interdependence of information security at the individual level and the state level, which forms the basis of its provision, is proved. At the same time, a person who has a critical perception of information skills is hardly influenced by negative information. According to this, it influences public consciousness, which affects the level of state information security. The justification and relevance of the critical thinking study as a component of information security are substantiated, because under the condition of its development the efficiency of implementation of all measures and mechanisms of information security increases.

Key words: information, critical thinking, information society, information security, information influence, manipulations.